

KO‘RIB TUSHUNISHNING MUSTAQIL KOMPETENSIYA SIFATIDAGI KONSEPTUAL MODEL: O‘QUVCHI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA KASBIY TAYYORGARLIKNING LINGVISTIK-DIDAKTIK ASOSLARI

Хамроев Гофир Ҳасанович

Тошкент Амалий фанлар университети профессори, педагогика фанлари доктори (DSc)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23686971>

Annotatsiya. Zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘quvchi va talaba bilimni faqat verbal axborotni o‘qish yoki tinglash orqali emas, balki real predmetlar, holatlar, harakatlar, jarayonlar va faoliyatni kuzatish orqali ham egallaydi. Shunga qaramay, ko‘rib o‘rganish ko‘pincha ta‘lim jarayonida tabiiy ravishda yuz beradigan, maxsus pedagogik rivojlantirishni talab qilmaydigan jarayon sifatida qaraladi. Mazkur maqolada ko‘rib tushunishning bunday insidental shaklda shakllanishi muammolashtirilib, u uzluksiz ta‘lim davomida maqsadli rivojlantirilishi lozim bo‘lgan mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtiriladi. Tadqiqotda ko‘rib tushunish rasm yoki videoni idrok etish bilan cheklanmay, predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni kuzatish orqali ularning muhim belgilarini ajratish, o‘zaro munosabatlarini aniqlash, mazmunini interpretatsiya qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish, xulosa chiqarish va o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatga tatbiq qilishni qamrab oluvchi murakkab lingvistik-kognitiv jarayon sifatida talqin qilinadi. Maqolada ko‘rib tushunishning “kuzatish–ajratish–dekodlash–interpretatsiya–tahlil–xulosa–tatbiq” ketma-ketligiga asoslangan konseptual modeli taklif etiladi. Shuningdek, predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlarining zarurligi asoslanadi. Ko‘rib tushunishni mustaqil kompetensiya sifatida rivojlantirish o‘quvchilarning analitik, tanqidiy va muammoli tafakkurini rivojlantirish, amaliy faoliyatni o‘zlashtirish hamda kasbiy bilim va ko‘nikmalarni yangi vaziyatlarga ko‘chirish imkoniyatlarini kengaytirishi ta’kidlanadi. Tadqiqot natijasida ko‘rib tushunishning uzluksiz ta‘lim tizimida bosqichma-bosqich shakllantirilishi mumkin bo‘lgan kompetensiya sifatidagi modeli ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ko‘rib tushunish, vizual kommunikatsiya, vizual savodxonlik, multimodal savodxonlik, kognitiv rivojlanish, kuzatish, predmet, holat, harakat, jarayon, faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, tayanch kompetensiya, uzluksiz ta‘lim, o‘quv materiallari, o‘quv topshirig‘i.

Kirish. Ta‘lim jarayonida bilimning o‘zlashtirilishi ko‘pincha o‘qish va tinglash bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Biroq real ta‘lim tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi va talaba bilimning muayyan qismini kuzatish orqali egallaydi. O‘quvchi predmetning tuzilishini ko‘rib anglaydi, tajribaning bajarilish ketma-ketligini kuzatib jarayonni tushunadi, o‘qituvchi yoki mutaxassis faoliyatini kuzatib amaliy harakatlarni o‘zlashtiradi, real vaziyatni kuzatish orqali muammoning mohiyatini anglaydi. Shu ma’noda ko‘rib o‘rganish ta‘lim jarayonining doimiy va muhim komponentlaridan biridir. Biroq ta‘lim amaliyotida ko‘rish orqali o‘rganish ko‘pincha o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan jarayon sifatida qabul qilinadi. O‘quvchiga biror faoliyatni ko‘rsatish, rasm yoki video namoyish qilishning o‘zi uning mazmunini chuqur anglashni ta’minlaydi, degan taxmin mavjud. Natijada ko‘rish mavjud bo‘lsa-da, **ko‘rib tushunishni o‘rgatish** alohida pedagogik vazifa sifatida yetarlicha ajratilmaydi. Mazkur

maqolada aynan shu muammo markazga qo‘yildi, ya‘ni **ko‘rish va ko‘rib tushunish** bir xil hodisa emas.

Ko‘rish axborotni qabul qilishning fiziologik va perceptiv sharti bo‘lsa, ko‘rib tushunish kuzatilayotgan obyekt yoki hodisaning belgilarini ajratish, ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, ma‘no hosil qilish, interpretatsiya qilish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va bilimni amaliy vaziyatga tatbiq qilishni o‘z ichiga oladigan murakkab faoliyatdir. Shu nuqtayi nazardan ko‘rib tushunishni faqat rasm, video, diagramma yoki infografikani tushunish bilan cheklash ham yetarli emas. Bunday vositalar ko‘rib tushunishning shakllaridan biri bo‘lishi mumkin, ammo uning obyekti ancha kengdir. Ko‘rib tushunish predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni kuzatish va anglashga yo‘naltiriladi. Masalan, o‘quvchi biror asbobning rasmini ko‘rib uning nomini aytishi mumkin. Biroq bu hali mazkur predmetni chuqur ko‘rib tushunganini anglatmaydi. Ko‘rib tushunish predmetning qismlari, vazifasi, tuzilishi va qismlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashni ham talab qiladi. Xuddi shuningdek, o‘quvchi videodagi tajribani ko‘rishni mumkin, biroq jarayonning nima sababdan aynan shu ketma-ketlikda amalga oshirilganini tushunmaslik ehtimoli mavjud. Demak, ta‘limning vazifasi faqat “ko‘rsatish” emas, balki “ko‘rib tushunishni o‘rgatish”dan ham iborat bo‘lishi kerak. Bu muammo uzluksiz ta‘lim nuqtayi nazaridan yana-da muhimdir. Inson maktab, oliy ta‘lim va kasbiy faoliyat davomida doimiy ravishda vizual axborot bilan ishlaydi. U texnik qurilmalarni, ish jarayonlarini, kasbiy vaziyatlarni, insonlar faoliyatini, grafik va sxemalarni, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni kuzatadi.

Ko‘rib tushunish malakasi jahon pedagogikasida vizual savodxonlik bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Jamal Raynning fikriga ko‘ra “vizual formatlardan ma‘lumotlarni assimilyasiya qilish vizual o‘rganish sifatida belgilanadi. O‘quvchilar sinfdagi ma‘lumotlarni yaxshiroq tushunishadi, chunki ular buni ko‘rishadi. Vizual ma‘lumotlar tasvirlar, diagrammalar, simulyasiyalar, grafikalar, multfilmlar, rangli kitoblari, slayd-shoular/ taqdimotlar, plakatlar, filmlar, o‘yinlar va videolar kabi turli formatlarda taqdim etiladi. O‘qituvchi katta hajmdagi ma‘lumotlarni ko‘rsatish uchun yuqoridagi formatlardan foydalanishi mumkin. Tadqiqotlarga ko‘ra, o‘quvchilar ma‘lumotni vizual va og‘zaki taqdim etilganda yaxshiroq eslashadi. O‘quv topshiriqlarni yaxshiroq bajaradi va akademik muvaffaqiyatga erishishda barcha yoshdagi o‘quvchilarga vizual o‘rganish, shuningdek, o‘quvchilarga vizual fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa g‘oyalar, so‘zlar va tushunchalarni bog‘lash orqali ma‘lumotni yaxshiroq tushunish va eslab qolish imkonini beradi.

Shuningdek, muammoli ta‘limda ham yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi va talabalarda jamoaviy ishlash qobiliyatlarini hosil qiladi. Aslida muammolarni hal qilish uchun ikki xil ko‘nikma kerak: analitik va ijodiy fikrlash. Analitik yoki mantiqiy fikrlash qobiliyatlari tanqidiy fikrlashdan foydalanadi va fikrlovchiga eng yaxshisini tanlashga yordam beradi. Umuman, mazkur yondashuv axborot-kommunikasiya texnologiyalariga asoslangan vizual o‘quv muhiti o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.”. O‘Neil: “Illyustrasiyalı kitoblar so‘zlarni ham, rasmlarni ham hikoya qiladi. Surat so‘z bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, illyustrasiyaning texnik elementlari – rang, chiziq, shakl va kompozisiya – hikoyani yaratish va takomillashtirish uchun ishlaydi. Ba‘zan shunchaki belgilar va sozlamalarning tavsiflarini qo‘shish orqali, ba‘zan esa matnning to‘g‘riligini kinoya yoki qo‘shimcha ma‘lumotlar bilan tushuntirish orqali rasmi

kitoblardagi suratlarni anglash uchun muhim maslahatlar beradi”, deya ta’kidlaydi. Audio, video materiallar, illyustratsiyali kitob albomlar ham verbal tushuntirish, izohlash elementlariga ega bo‘lsa, ko‘rib tushunish o‘b’kti bo‘la olmaydi. Ta‘lim o‘quvchini o‘qib, tinglab bo‘lmaydigan narsa, holat, jarayon va faoliyatlarni ko‘rib tushunishga o‘rgatishi va hosil bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni baholay olish tizimini ishlab chiqishi, davlat ta‘lim standartlarida inobatga olishi lozim.

F.I.Buslaev shunday yozadi: “birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to‘g‘ri yo‘l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya‘ni o‘qimishli odamlar aytganidek, og‘zaki va yozma mashqlar orqali o‘quvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko‘nikmasini hosil qilamiz”. “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va zarurati yo‘q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir. Zarur bilimlar qanday o‘zlashtirilishi masalasida ham bir to‘xtamga kelib olinishi lozim. O‘quvchi borliqni, bilimni tinglab, o‘qib shuningdek, ko‘rib o‘zlashtiradi.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezoni uning foydalilik va amalda qo‘llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta‘minlaydigan bilimlarni tushunamiz”.

Demak, ko‘rib tushunish bir martalik o‘quv ko‘nikmasi emas, balki umr davomida rivojlanadigan va turli faoliyat sohalariga tatbiq qilinadigan kompetensiya sifatida qaralishi kerak. Shundan kelib chiqib, tadqiqotning asosiy muammosi quyidagicha belgilanadi: ko‘rib o‘rganishning tabiiy va incidental jarayonini maqsadli ravishda rivojlantiriladigan mustaqil kompetensiyaga aylantirish mumkin zarur.

Maqolaning maqsadi — ko‘rib tushunishni mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtirish, uning tarkibiy va kognitiv komponentlarini aniqlash hamda uzluksiz ta‘limda mazkur kompetensiyani rivojlantirish uchun maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlariga qo‘yiladigan konseptual talablarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi:

Ko‘rib tushunishni oddiy vizual idrok va incidental visual learningdan nima ajratib turadi?

Predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunish qanday kognitiv va kommunikativ operatsiyalarni talab qiladi?

Ko‘rib tushunish o‘quvchi tafakkuri va bilim qurish jarayoniga qanday ta‘sir ko‘rsatadi?

o‘rib tushunishni kasbiy faoliyatga tatbiq qilinadigan kompetensiya sifatida qanday rivojlantirish mumkin?

Ushbu kompetensiyani shakllantirish uchun qanday maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlari zarur?

2. Nazariy asos: ko‘rishdan ko‘rib tushunishga

Ko‘rib tushunish tushunchasini nazariy jihatdan aniqlash uchun avvalo uchta hodisani farqlash zarur: ko‘rish, ko‘rib o‘rganish va ko‘rib tushunish.

Ko‘rish — obyekt yoki hodisaning vizual belgilarini perceptiv qabul qilishdir. Ko‘rib o‘rganish esa kuzatish natijasida muayyan ma‘lumot yoki faoliyat usulining egallanishini anglatadi. Ko‘rib tushunish esa bundan yuqori darajadagi jarayon bo‘lib, kuzatilayotgan obyekt

yoki faoliyatning mazmuni, tuzilishi, funksiyasi, maqsadi va munosabatlarini ongli ravishda qurishni talab qiladi.

Shu sababli quyidagi farqlash taklif etiladi:

Ko‘rish → qabul qilish

Ko‘rib o‘rganish → kuzatish orqali egallash

Ko‘rib tushunish → kuzatish asosida ma‘no va bilimni faol qurish.

Ko‘rib tushunishning asosiy obyekti besh guruhga ajratiladi:

2.1. Predmetni ko‘rib tushunish Predmetning tashqi ko‘rinishini aniqlashdan tashqari, uning: tuzilishi; qismlari; funksiyasi; qismlar o‘rtasidagi munosabati; qo‘llanish usuli anglanadi.

2.2. Holatni ko‘rib tushunish

Holatni kuzatish orqali: mavjud vaziyat; ishtirokchilar; muammo; vaziyat belgilari; sabab va ehtimoliy oqibatlar aniqlanadi.

2.3. Harakatni ko‘rib tushunish

Bunda o‘quvchi: nima qilindi → qanday qilindi → nima uchun qilindi → qanday natija berdi, munosabatini quradi.

2.4. Jarayonni ko‘rib tushunish Jarayon alohida harakatlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan tizim sifatida anglanadi: boshlang‘ich holat → bosqichlar → o‘zgarishlar → sabab-oqibat → natija.

2.5. Faoliyatni ko‘rib tushunish Bu eng yuqori darajadagi ko‘rib tushunish shakllaridan biri bo‘lib, faoliyatning: maqsadi → vositalari → operatsiyalari → qarorlari → muammolari → natijasi tizimli ravishda anglanishini nazarda tutadi.—

3. Ko‘rib tushunishning kompetensiya modeli. Taklif etilayotgan model ko‘rib tushunishni yetti o‘zaro bog‘langan bosqich orqali izohlaydi:

1. Kuzatish. O‘quvchi obyekt, vaziyat yoki faoliyatga maqsadli e‘tibor qaratadi.

2. Muhim belgilarni ajratish Asosiy va ikkilamchi belgilar farqlanadi.

3. Dekodlash. Ko‘rilgan belgilar, harakatlar, munosabatlar va o‘zgarishlarga ma‘no beriladi.

4. Interpretatsiya. Kuzatilgan hodisaning mazmuni va ehtimoliy sabablari tushuntiriladi.

5. Tahlil. Qismlar, ketma-ketliklar, sabab-oqibat va funksional munosabatlar aniqlanadi.

6. Xulosa va bilim qurish. O‘quvchi kuzatuv asosida umumlashtirilgan bilim yoki faoliyat modeli yaratadi.

7. Tatbiq O‘zlashtirilgan bilim yangi, notanish yoki kasbiy vaziyatda qo‘llanadi. Shunday qilib: Visual comprehension = observation + selective attention + decoding + interpretation + analysis + inference + tatbiq. Mazkur model ko‘rib tushunishni passiv qabul qilishdan faol bilim qurish jarayoniga aylantiradi.

4. Ko‘rib tushunish va tafakkur rivoji Ko‘rib tushunishning muhim xususiyati shundaki, u tafakkurning turli shakllarini tabiiy ravishda ishga tushiradi. O‘quvchi kuzatilayotgan obyekt yoki jarayonni shunchaki qayd etmaydi, balki uning tarkibiy qismlarini ajratadi, ularni taqqoslaydi, munosabatlarni aniqlaydi, sabablarni izlaydi va natijalarni bashorat qiladi.

Shu sababli ko‘rib tushunish: kuzatish → taqqoslash → tahlil → umumlashtirish → xulosa → muammoli vaziyatni hal qilish jarayonlarini birlashtiradi. Ayniqsa predmet, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunishga qaratilgan topshiriqlar o‘quvchini tayyor bilimni qabul qilishdan ko‘ra, kuzatuv asosida bilimni mustaqil qurishga yo‘naltiradi.

5. Ko‘rib tushunish va kasbiy tayyorgarlik Ko‘rib tushunishning kasbiy ta‘limdagi ahamiyati alohida e‘tiborga loyiq. Ko‘plab kasbiy faoliyat turlarida bilim va ko‘nikmalar faqat verbal ko‘rsatma orqali emas, balki tajribali mutaxassisning faoliyatini kuzatish, ish jarayonini ko‘rish va amaliy harakatlarning ketma-ketligini anglash orqali egallanadi. Biroq kasbiy faoliyatni ko‘rishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi yoki talaba kuzatilayotgan faoliyatning: maqsadini; operatsiyalar ketma-ketligini; muhim va ikkilamchi harakatlarini; xavf yoki xato nuqtalarini; qaror qabul qilish asoslarini; natija bilan sabab o‘rtasidagi munosabatni anglay olishi kerak. Shuning uchun ko‘rib tushunish kasbiy tayyorgarlikda kuzatishdan mustaqil faoliyatga o‘tishni ta‘minlovchi vositachi kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

6. Ko‘rib tushunishni rivojlantirish uchun maxsus o‘quv materiallari

Agar ko‘rib tushunish mustaqil kompetensiya sifatida e‘tirof etilsa, uni shakllantirish uchun maxsus didaktik materiallar ishlab chiqilishi zarur. Bunday materiallarni besh turga ajratish mumkin:

Material turi

Asosiy obyekt

Asosiy maqsad redmetli material predmet, qurilma, obyekt tuzilish va funksiyani anglash

Vaziyatli material holat vaziyat va muammoni aniqlash

Harakatli material harakat ketma-ketlik va maqsadni anglash

Jarayonli material jarayon o‘zgarish va sabab-oqibatni tushunish

Faoliyatli material kasbiy/amaliy faoliyat faoliyat modelini qurish va tatbiq

Bu materiallar rasm, foto, video, animatsiya, real obyekt, kuzatish, demonstratsiya, diagramma, sxema va boshqa multimodal vositalar yordamida tashkil etilishi mumkin.

Muhim jihat shundaki, materialning vizual bo‘lishi uning o‘z-o‘zidan ko‘rib tushunishni rivojlantirishini anglatmaydi. Material maxsus topshiriqlar tizimi bilan birga qo‘llanilishi kerak.

7. Ko‘rib tushunishga yo‘naltirilgan o‘quv topshiriqlari

Maxsus topshiriqlar ko‘rib tushunishning kognitiv bosqichlarini izchil rivojlantirishi lozim.

1-daraja — Aniqlash

Nimani ko‘ryapsiz?

2-daraja — Ajratish

aysi belgilar asosiy? Qaysilari ikkilamchi?

3-daraja — Bog‘lash

Qaysi qismlar yoki harakatlar o‘zaro bog‘langan?

4-daraja — Interpretatsiya

Nima sodir bo‘lyapti? Nima uchun?

5-daraja — Tahlil

Jarayonning qaysi bosqichi natijaga eng katta ta‘sir ko‘rsatmoqda?

6-daraja — Baholash

Qaysi harakat samarali yoki noto‘g‘ri? Dalilingiz nima?

7-daraja — Tatbiq

Ko‘rgan faoliyatingizni boshqa sharoitda qanday qo‘llaysiz?

8-daraja — Qayta yaratish

Kuzatgan jarayoningiz asosida o‘z algoritmingiz, sxemangiz yoki faoliyat rejangizni yarating.

Shu tarzda topshiriq “nima ko‘rding?” darajasidan “ko‘rganing asosida nima qila olasan?” darajasigacha rivojlanadi.

8. Uzluksiz ta‘limda ko‘rib tushunishning rivojlanish modeli

Ko‘rib tushunish kompetensiyasi ta‘limning turli bosqichlarida murakkablashib borishi mumkin.

Boshlang‘ich bosqich:

Predmet → belgi → oddiy harakat.

Umumiy o‘rta ta‘lim:

Predmet → holat → jarayon → sabab-oqibat.

Oliy ta‘lim: urakkab jarayon → tizim → dalil → interpretatsiya → muammoli vaziyat.

Kasbiy ta‘lim:

Faoliyat → operatsiya → qaror → xato → natija.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish:

Real professional vaziyat → kuzatish → tahlil → mustaqil qaror → yangi vaziyatga tatbiq. Shu nuqtayi nazardan ko‘rib tushunish ma‘lum bir yosh yoki fan bilan chegaralanmaydi. U lifelong competence, ya‘ni butun ta‘lim va kasbiy faoliyat davomida rivojlanadigan kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

9. Muhokama. Ko‘rib tushunishga bunday yondashuv ta‘limda vizual vositalarning maqomini ham qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. An‘anaviy yondashuvda rasm, video, diagramma yoki real namoyish ko‘pincha verbal tushuntirishni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida ishlatiladi. Taklif qilinayotgan konsepsiyada esa vizual material o‘quvchining mustaqil kuzatuvi, interpretatsiyasi va bilim qurishini faollashtiruvchi didaktik muhitga aylanadi. Bu o‘zgarish “ko‘rsatish”dan “ko‘rib tushunishga o‘rgatish”ga o‘tishni anglatadi. Bunday yondashuv, ayniqsa, kasbiy ta‘lim uchun muhimdir. Chunki professional faoliyatda inson ko‘pincha oldindan tayyorlangan verbal yo‘riqnomadan ko‘ra real vaziyat, predmet, jarayon yoki boshqa mutaxassisning faoliyatini kuzatish orqali qaror qabul qilishga majbur bo‘ladi. Demak, ta‘lim jarayonida ko‘rib tushunishning tatbiq imkoniyatlarini oldindan shakllantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, ko‘rib tushunish faqat vizual kanaldagi axborot bilan chegaralanmasligi kerak. Zamonaviy kommunikatsiyada vizual, verbal, grafik, gestural va boshqa semiotik resurslar ko‘pincha birgalikda ishlaydi. Shu sababli ko‘rib tushunishni multimodal kommunikatsiya kontekstida ham o‘rganish zarur.

10. Xulosa. Mazkur maqolada ko‘rib tushunish ta‘lim jarayonida o‘z-o‘zidan shakllanadigan yordamchi qobiliyat emas, balki maqsadli ravishda rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtirildi. Ko‘rib tushunish rasm yoki videoni ko‘rish bilan cheklanmaydi. Uning obyektlari predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni qamrab oladi. Uning kognitiv mexanizmlari esa kuzatish, muhim belgilarni ajratish, dekodlash, interpretatsiya, tahlil, xulosa chiqarish va tatbiq bosqichlaridan tashkil topadi. Taklif etilgan konsepsiyaga ko‘ra, ta‘limning vazifasi o‘quvchiga faqat vizual axborotni taqdim etish emas, balki vizual axborot va real faoliyatni qanday kuzatish, tushunish, tahlil qilish va undan bilim hosil qilishni o‘rgatishdan ham iborat bo‘lishi kerak. Shu sababli ko‘rib tushunishni rivojlantirish uchun predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari hamda bosqichma-bosqich murakkablashuvchi o‘quv topshiriqlari tizimini ishlab

chiqish zarur. Mazkur yondashuv ko‘rib tushunishni vizual axborotni qabul qilishdan mustaqil bilim qurish, tafakkurni rivojlantirish va kasbiy faoliyatga tatbiq qilish mexanizmiga aylantiradi. Shunday qilib, ko‘rib tushunish: ko‘rish → tushunish → tafakkur → bilim qurish → faoliyat → tatbiq zanjirini ta‘minlovchi uzluksiz rivojlanadigan tayanch kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqotning taklif etilayotgan ilmiy yangiligi Ko‘rib tushunish tushunchasi rasm va videoni tushunishdan kengroq bo‘lgan lingvistik-kognitiv kompetensiya sifatida aniqlanadi. Ko‘rib tushunishning predmet–holat–harakat–jarayon–faoliyatdan iborat obyektlar tizimi taklif qilinadi. Ko‘rib tushunishning kuzatish–ajratish–dekodlash–interpretatsiya–tahlil–xulosa–tatbiq modeli ishlab chiqiladi. Ko‘rib o‘rganishning tabiiy/incidental shaklidan maqsadli o‘qitiladigan kompetensiyaga o‘tish zaruriyati asoslanadi. azkur kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlari tizimining konseptual asoslari belgilanadi. Ko‘rib tushunishning kognitiv rivojlanish va kasbiy tayyorgarlik bilan aloqasi asoslanadi.

Maqolaning asosiy konseptual formulasi rom incidental visual learning to an explicitly developed competence: observing → understanding → interpreting → reasoning → constructing knowledge → tatbiqling knowledge → acting independently. Bu variantning kuchli tomoni shundaki, maqola “vizual materiallardan foydalanish kerak” degan oddiy metodik fikr bilan cheklanmaydi. Uning asosiy da‘vosi — “ko‘rib tushunishning o‘zi o‘qitish obyekti bo‘lishi kerak” degan ilmiy konsepsiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rodger et.al. (2009). Engaging Middle School Teachers and Students with Alice in a Diverse Set of Subjects. SIGCSE09, March 3-7, 2009.
2. Raiyn J. (2016) The Role of Visual Learning in Improving Students’ High-Order Thinking Skills Journal of Education and Practice
3. ‘Neil, K. E. (2011). Reading pictures: Developing visual literacy for greater comprehension. The Reading Teacher, 65(3), 214-223.
4. Буслаев Ф.И О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: Л., 1941).
5. Фуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.
6. Hamroyev G'. Ko‘rib tushunish – kasbiy malakani rivojlantiruvchi muhim ko‘nikma// Til va adabiyot ta‘limi.–Т., 2023. –Б.20-23.